

Biblioteka
SAVREMENA SRPSKA KNJIŽEVNOST

Urednik
Zoran Bogнар

Copyright © ovog izdanja *Dereta*, 2024

Vladan
DESNICA
Sabrane priče

Priredio i pogovor napisao
Vladan Bajčeta

Predgovor
Zoran Bognar

Beograd
2024
DERETA

Predgovor

VLADAN DESNICA, UNIVERZALNO POIMANJE SVETA

Zoran Bognar

Stvaralački opus ili, bolje rečeno, književno delo Vladana Desnice (1905–1967) je dovršeno i kao takvo prepušteno je višestrukim analizama i proučavanjima. Iznad svega prepušteno je neumoljivom i jedinom autentičnom kritičaru i analitičaru – vremenu. Ako je delo ovoga pisca u procesima nastajanja i prvih susreta sa kritičarima često bilo ili primano sa oduševljenjem ili odbijano sa indignacijom – sada, bezmalo šezdeset godina posle piščeve smrti, postaje sasvim jasno da su mu vreme i čitaoci ostali naklonjeni...

Isto tako, postaje jasno da Desnica nije bio pisac kratkog daha, da su njegove vizije zahvatale daleko ispred njega i vremena u kome je stvarao. To potvrđuje da u književnosti, u kulturi, u biću jednoga naroda

ostaje onaj stvaralac koji je svoje delo zasnovao na univerzalnom poimanju čoveka i sveta. U dosadašnjem razmatranju stvaralaštva Vladana Desnice vrlo se često tvrdilo da se njegova umetnička pretpostavka sveta i života pretežno oslanja na naša tradicionalna prozna iskustva, da je Desnica dobar izdanak Sime Matavulja i Dinka Šimunovića, da je svojom pripovedačkom prozom proširio granice srpskog klasičnog realizma i da je u njega uneo neke elemente svoga ličnog senzibiliteta. Postoje i tvrdnje da je Vladan Desnica psihološki produbio srpski realizam, da mu je dao novu, svežu i izrazito analitičku prustovsku komponentu i da je u njegovoj pretpostavci o svetu *realno i ono što sanjamo, fantaziramo i priželjkujemo*. Prema tome, nije nikakvo sporno pitanje da li je Desnica dobar izdanak Matavulja i Šimunovića, kao što nije sporno da je on u našu prozu druge polovine prošlog veka uveo nov i moderan realistički kritički i analitički način pripovedanja, samo je pitanje koji su to pravi i osobeni pripovedački kvaliteti proze ovoga pisca. Da ne bismo bili u situaciji da lutamo i proizvoljno nabacujemo pojedine specifičnosti Desničine prozne osobenosti, treba odmah reći da prave pripovedačke kvalitete Vladana Desnice treba tražiti u njegovoj preobraženoj viziji života, u transformisanoj psihološkoj strukturi pripovedanja i, posebno, u preobraženoj viziji čovekovih moći i potreba da kritički sagleda i analizira sopstvenu realnost i da sebe i svoje ljudske mogućnosti ispolji u nekim širim, konkretnijim i pogodnijim istorijskim

i moralnim odnosima. Takva orijentacija ovoga pisca i formalno i suštinski čini veliki zaokret u srpskoj pripovedačkoj prozi, naročito posle 1950. godine. U tom se smislu malo koja pripovedačka vizija u našoj novijoj književnosti može uporediti sa Desničinom, naročito ne po intenzitetu i širini doživljaja, po dubini i žestini psiholoških analiza, po snazi misaonih procesa koji se odvijaju u pojedinim ličnostima, po širini zahvata u samo tkivo čovekovog života, po umetničkoj zrelosti, po složenosti analiza psihičkog stanja ljudi koje prikazuje i uslova iz kojih oni dolaze. Desnica nikad nije posezao za temom koja ima neki posebni program, neku političku tezu – pratio je čoveka u kretanju kroz vreme, beležio je bitne trenutke koji označavaju sve oblike egzistencije. Desnica je, oštrinom preciznog analitičara, u pripoveci, u romanu, u drami (*Ljestve Jakovljeve*, 1961), u brojnim esejima, kritikama i intervjuima (*Eseji, kritike, pogledi*, 1975), u poeziji (*Slijepac na žalu*, 1956) – uvek nastojao da bude precizan, uvek je osvetljavao unutrašnje biće čoveka, uvek je išao za nekom preciznom misli, nekom idejom i osećanjem koje ga vodi u nepoznati ljudski prostor, u osvajanje nepoznatih mogućnosti čoveka, a naročito je bio ponesen i stvaralački nadahnut u onim trenucima kad su mu se u inspiraciji objavljivale raznovrsnije, šire i bogatije ljudske slobode.

ŽIVOTNA STAZA JANDRIJE KUTLAČE

(Skica za roman)

I

U jednome od onih udubljenja u terenu koja nastaju na površini nepreglednog sinjeg kamenjara dalmatinskog zaleđa, uvalilo se, kao u rupu, selo Klisovci, da se koliko-toliko zakloni od bure koja bez zapreke dere po goloj visoravni. U tu rupu naplavile su kiše tanak sloj usitnjene, isprane zemlje, a nešto su i ljudi iskrčili u kamenu: gdje se god pijukom prokopa siva, kamenita kora, slična pokrovu lave, ili se samo ukloni s površine sitni škriljevac, pokažu se krpice živo crvene zemlje, na opip masne i naizgled podatne. U njoj uspijeva bajam i vinograd, za nevolju ječam, a nikako trava. Sama od sebe raste rašeljka, tvrdi, čvornoviti grab i opori kostelić. U zabranima ograđenim krivudavim suvozidom ima dosta grbavog, izrođenog brijesta i hrasta, ali ko

pozna to drveće iz drugih krajeva, ovdje ga vjerovatno, sa i malo veće udaljenosti, ne bi prepoznao: motano i povijano burama i neumorno sakaćeno sjekirama drvarica, ono raste nepravilna oblika, zasukana debela kao ožiman peškir, krivasto, s teškim, bolnim gukama po tijelu. Uslijed običaja da se drveće ravno podsijeca na 3-4 metra od zemlje – „prevršuje“, kako tamo zovu tu operaciju sakaćenja – na vrhu takvog drveta načini se nekakva grdna čvoruga, poput glave, iz koje svake godine šiknu svud uokrug, kao zrake nekog malog mračnog sunca, mlade šibljike, snabdjevene obnovljenom otpornošću i sve jačom riješenošću da se probiju na božji dan. U suton to osakaćeno drveće izgleda sablasno, naročito ako ga pokreće i uzmotava vjetar budeći u njegovim oskudnim krošnjama šumor i zvižduk: naliči na pjane, razjađene divove koji klimaju onim glavama i ciče od zubobolje.

Začudo, na dnu tog udubljenja nema vode: kroz šupljikavu krašku podlogu ona istječe kao iz rešeta. Ima, naprotiv, jedan tanak i čist izvor visoko u brijegu, na više kilometara od mjesta. U mutna zimnja jutra, jednako kao i ljeti pod vrelin suncem, suču se uzbrdo prema izvoru litije žena pogrbljenih pod vučijama i natovarene magaradi. Taj mučni put na vodu je neminovni, gotovo obredni dio dnevnog života, i on ženi odnosi pola njenog dana.

Trećina sela su Kutlače. U doba kad se ovo događa, šezdesetih godina prošlog vijeka, u njihovom je plemenu bilo još živo predanje da su se doselili prije

nekoliko generacija odozgo iz Bosne, tamo odnekud s ličko-bosansko-dalmatinske tromeđe, niz onu rasjelinu u brdima koja predstavlja jedan od glavnih kanala višestoljetne seobe iz unutrašnjosti prema moru. Valovi te seobe počeli su davno, pred Turcima, ali je ona potrajala i dugo poslije Turaka, kao lagana stalna migracija što se cijedi niz brda poput tankog traka crvene, svježe krvi. Odatle, dakle, potječu ne samo Kutlače, nego, pretežnim svojim dijelom, i čitav taj kraj. I kao što u drugim krajevima ljudi s izvjesnim ponosom ističu svoje starosjedilaštvo i starinu svog ognjišta, tako se ovdje hvale svojim doseljeništvom; gotovo kao da opravdavaju bijedu svog sadašnjeg stanja i da se ispričavaju time što su ovdje nekako na prolasku, slučajno, uslijed nezgode na putu. Pokretali su se i spuštali tako stoljećima talasi tog življa ovim kanalom, potiskivani odozgo najezdom ili gonjeni ko zna kakvim prizrakom boljeg života. I zastajali su tu, u tom kamenjaru, ne našavši većeg dobra nego što su kod kuće ostavili; zastajali neodlučno, nadomak moru, koje je možda, bar dijelom, bilo ono što ih je tu nejasno domamilo, pa u zadnji čas osupnulo i nečim nepoznatim i tuđim od sebe odbilo te su ustuknuli gotovo kao da se premišljaju ne bi li se vratili otkud su i došli. Ali takvim seobama povratka nema. Izgleda da su one tvrde i gluhe na naknadno pokajanje i da vrlo teško prezaju natrag i mijenjaju prvotnu namisao, gotovo iz nekog kolektivnog stida da se pognute i pokajane vrate uzbrdo. I tako, u nedoumici i u dvojbi

između mora, koje ih je navabilo pa obesrabrilo ili razočaralo, i povratka natrag, koji im je teško padao ili čak, radi stvarnih uslova, bio naprosto nemoguć, ljudi su ostali tu, gdje su im bar sličnost predjela i podneblja, isti govor i podjednaka primitivnost životnih prilika činili kraj bližim i prisnijim.

Mijat Kutlača, najstariji u plemenu Kutlača, dobar i miran čovjek, umro je naglo, od upale pluća – od one „punte“ koja nesmiljeno kosi te doseljene gorštace i koja ih slama tim lakše čim su kršniji i snažniji. Vraćao se sa slave kod pobratima, pa, onako napit, legao na ledinu pored puta i zaspao. Treći dan su ga pokopali. Udovica mu je ostala sa dva sina, Petrom, već odraslim momčićem, i s nejakim Jandrijom; između njih dva pomrlo joj je troje djece; Jandrija jedva da je i upamtio oca. Imali su dvije-tri mršave zemljice iskrčene u kamenitom obronku, kućicu pločaricu kao što su i sve ostale u Klisovcima, i dvadesetak glava sitnog blaga.

Petar se po očevoj smrti naglo uozbilji; uzme odmah upravljati kućom i odnositi se prema Jandriji s očinskom vlašću. Bio je to šutljiv i uravnotežen seljak, pravi ratar. Nikad nije ni pomislio na drugo podneblje ili drugačiji život. Bio je zadovoljan da jedan dan sliči drugome i jedna godina drugoj. Izmjenu, prilično pravilnu, osrednjih godina sa gladnim, ljutim zimama i kišljivim proljećima sa sušnim ljetima i vedrim jesenima, što se redalo tačno onako kako je kazano u kalendaru-stogodnjaku, primao je gotovo kao neku kalendarsku određenost, i to očekivano i unaprijed znano

smjenjivanje zadovoljavalo je potpuno njegovu potrebu za promjenom. Većih i zamašnjih promjena njegova mašta nije zamišljala i njegova duša nije željela.

Jandrija je bio drukčiji. Nemirne čudi i žive mašte, žustriji, spretniji, osjećao je u sebi pomalo puste porive i želju za značajnijim doživljajima. Nikad nije kovao dugoročne planove kao što čine ljudi koji računaju da će ostati do vijeka ondje gdje su se rodili. U njemu je želja za „širokim svijetom“ bila jaka još u doba kad o tom svijetu nije mogao da ima nikakvih određenih predstava. U tome kraju nije rijedak kod ljudi taj poriv. Odatle se, kao iz rasadnika, jači i otporniji primjerci presađuju u druge krajeve i novače u druge društvene redove; slabiji ostaju tu da rode spretnije i izdržljivije od sebe.

Prigoda u kojoj su se Jandrijin nagon i predodređenje da se iseli ispoljili jasnije i izrazitije, desila se u njegovoj petnaestoj ili šesnaestoj godini. Dva seljanina, braća rođena, zavade se ljuto oko diobe, i dogodi se da jedan drugoga ubije. Žandari odvedu ubicu i zabrane da se ubijeni pokopa dok sudska komisija ne izvrši uviđaj. Ubijeni je čitav jedan dan ležao pod brijestom, nedaleko od kuće, malo u brijegu. Komisija stiže tek sutradan o podne. Jandrija se uvijek toga sjećao. Bila je duboka jesen. Sunce, blijedo i daleko, bacalo je čudan, hladan odraz po kamenitim poljanama i strminama, a zrak je bio bistar i rijedak, i u njemu je, kao bojažljiv glas u praznini, stinuo svaki osjećaj. Ljudi iz grada pristupiše radu. Mlađi je liječnik parao ubijenoga koji je ležao nauznak, već

malo pomodrio, zasječen duboko sjekirom po ramenu i udaren ušicama u čelo, a stariji je sjedio nešto podalje na kamenu i listao novine zijevajući i cupkajući čuperak brade pod donjom usnom. Jandrija je stajao pored onog mlađeg i motrio s velikom pažnjom kako njegove ruke vješto i brzo obavljaju posao, a seljani, u krugu oko tog prizora, odgonili su zelene zujave muhe koje su slijetale na lešinu, mašući grančicama ravnomjernom sporom kretnjom, kao u nekom obredu. Nedaleko od njih peklo se na ražnju janje za komisiju. Ne obraćajući pažnju ni na što oko sebe, liječnik je kazivao u pero zapisničaru; skidao je pogled sa leša samo kad je imao da nađe kakav nožić, nožice ili pilicu koji su mu ležali do nogu. Jandrija, unesen u taj rad, nesvjesno kleknu do njega i uslobodi se da mu dodaje alat, pogađajući svaki put koji mu je komad u taj čas ustrebao. Liječnik ga omjeri letimičnim pogledom i reče: „Bistar si ti momak“, pa nastavi rad ne osvrćući se više na nj.

Komisija brzo završi svoj posao, pokupi alat i smota papire, pojede janje, pa žureći da ne okasni i ne zanoći na putu, posjeda u kočiju i krenu, a seljani se razidoše i ostaviše ubijenog pod brijestom jer se već hvatao suton i bilo je kasno da ga još te večeri pokopaju. Jandrija ostade sam na cesti pored mrtvoga gledajući svejednako za kočijom koja se udaljavala u ljubičastom osvjetljenju jesenjeg sutona, i rasijano je razmišljao bog bi znao o čemu. Upečatljiv je bio taj čas: kočija je odmicala uza stranu i kola su cvilila meljući kamen po putu, a u sumračju je još treptala

neka nevidljiva pritajena svjetlost. Kako je gusnuo mrak i nalijegao nad selom poput laganog taloga, s uzvisice se činilo kao da selo u dolini nečujno tone, a glasovi iz njega da bivaju sve to dalji. Iz kućišta ubijenog i ubice dopirala je nejasna kuknjava i plač žena, a iz krova se ispredao sukljajčić dima i gubio se u vasioni. Nekako čudno, Jandriju obuze u tom času neiskazana tuga i usamljenost, i, mada nije poznao drugog mjesta i drugih ljudi, osjeti se sam i u stranom kraju, a neznana nostalgija preplavi ga i zagrcnu.

Jandrija ostade nujan dva dana. Neprestano su mu izlazili pred oči likovi liječnika, sudije i zapisničara. U njemu su probudili živu radoznalost: što li rade ti ljudi, kako li žive? Iako s njima nije imao ništa zajedničko, sjećanje na njih snažno ga je nekuda vuklo.

Nedugo poslije toga, on se diže u svijet, štedro prepusti bratu svoj dio pločanog krova, krčevine u brijevu i malobrojnog stada, svoj dio pogleda na beskrajni kamenjar, svoj dio zavičajne bure i sunca – sve to za nekoliko forinta u gotovu – pa ode u kotarsku varošicu da nađe zarade, s nejasnim predosjećanjem da to neće biti posljednja postaja na njegovom životnom putu.

II

U varošici se uposli kao poslužitelj na općini i brzo se udomaći i svikne u malomještanskoj sredini. Tu, u sreškom mjestu, on je mnogošta novo naučio i proširio

svoj vidokrug. Vidio je kako živi i misli varoški svijet; nazreo je makar i one najmanje kotače društvenog i državnog stroja; upoznao činovnike, trgovce, posjednike, načelnike, – čitaonice, kavane, urede: gledao je varoške ljude u njihovim dužnostima i u njihovim zabavama. Tu je, ukratko, spoznao što znači građanski neseljački svijet.

Prolazeći s poštanskom knjigom pod pazuhom, pod prozorima kuće poreznika Rossija, bacao je pogled na poreznikovicu Antonijetu, koja je, bezdjelna, dokona, puna pustih želja, vječito ćubila na isturenom prozoru svog stana, kao na vidjelici. Jednom prilikom pokazao se uslužan ponudivši se dobrom Rossiju da mu ponese kući meso koje je kupio i time mu prištedi penjanje uza stepenice. To je, izgleda, bilo presudno. Poslije toga je Jandrija još nekoliko puta odlazio gospođi Antonijeti da joj nacijepa drva; a kasnije je zvek sjekire prekidan sve duljim pauzama, i najzad je Jandrija izišao iz svega toga sa srebrnim lancem za sat i s napomađenim brčićima.

U službi općine i milosti poreznikovice ostade Jandrija dok ne navrši godine za vojsku, i za sve to vrijeme nikad ne ode u Klisovce, čak ni onda kad mu je umrla majka, a brata vidje svega četiri-pet puta, kad bi ovaj došao u varošicu po kakvu poslu, da plati globu ili da se opremi za Božić.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

Vladan Desnica, univerzalno poimanje sveta	5
ŽIVOTNA STAZA JANDRIJE KUTLAČE (Skica za roman)	19
SUSJEDI	66
ZLATNI RUDNIK	78
OKO	98
PRED ZORU	133
BENTA-GUŠTER	149
BOG SVE VIDI	165
BOŽIĆNA PRIČA	176
KONAC DANA	206
OD JUTRA DO MRAKA	240
OPROŠTAJ	316
FLORJANOVIĆ	325
POSJETA	360
PRAVDA (Scena s ulice)	378

BUNAREVAC	383
FORMALISTA	441
ZAŠTO JE PLAKAO SLINKO?	457
LJUDI STAROGA KOVA	462
APRILSKO VEČE	482
DVA PRETENDENTA	504
PROLJEĆE U BADROVCU (Proljetna rapsodija)	510
SPIRITI (Jeremijina siročad)	538
BALKON	583
MALI IZ PLANINE	587
SVETI SEBASTIJAN	591
MUDRAC SA ISTOKA	605
POSJETA U BOLNICI	615
PRIČA O FRATRU SA ZELENOM BRADOM	620
SOLILOKVIJI GOSPODINA PINKA	629
TU, ODMAH PORED NAS	643
ŠARASTA KUTIJICA	648
DELTA	655
POGOVOR	
Priče regionalnog i opšteg (pri)vida	667
BIBLIOGRAFIJA	683

Vladan Desnica
SABRANE PRIČE

Za izdavača
Dijana Dereta

Lektura i korektura
Isidora Injac

Likovno-grafička oprema
Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-544-7

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2024.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižara DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-32

821.163.41.09-32 Десница В.

ДЕСНИЦА, Владан, 1905–1967

Sabrane priče / Vladan Desnica ; priredio i pogovor napisao Vladan Bajčeta ; predgovor Zoran Bognar. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2024 (Beograd : Dereta). – 685 str. ; 21 cm. – (Biblioteka Savremena srpska književnost / [Dereta])

Tiraž 1.000. – Vladan Desnica, univerzalno poimanje sveta: str. 5–18. – Priče regionalnog i opšteg (pri)vida: str. 667–682. – Bibliografija. str. 683–685.

ISBN 978-86-6457-544-7

а) Десница, Владан (1905–1967) – Проза

COBISS.SR-ID 146036745